

TRIJE NAČINI ZGODOVINSKE STILIZACIJE V ROMANU BOGOVEC
JERNEJ

Latinski in nemški deli besedila v Pregljevem romanu *Bogovec Jernej* poudarjajo prisotnost obeh jezikov v slovenskem zgodovinskem prostoru, predvsem pa njun prednostni položaj v javnem življenju. Za arhaično stilizacijo slovenskega besedila pa je pisatelj (prek Pleteršnikovega slovarja) izbral iz slovenskega protestantskega izročila ohranjene besedne arhaizme. Z njimi poudarjeni deli besedila zarisujejo karikirani metonimični model sveta na prelomu 16. in 17. stoletja.

The Latin and German textual portions in Ivan Pregelj's novel *Bogovec Jernej* emphasize the presence of these two languages on the Slovene historical territory, and above all their privileged status in public life.

On the other hand, the author also stylized the Slovene text. Using the Pleteršnik dictionary he drew on the lexical archaisms from the period of Slovene Protestant literature. The portions of the novel emphasized by these archaisms delineate a caricatured metonymical model of the world at the turn of the 17th century.

0 Izrazna ravnina Pregljevega romana *Bogovec Jernej* je razburila sočasno kritiko,¹ vznemirjala, pritegovala in odbijala kasnejše preučevalce dela, pisatelju pa v mnogočem pripomogla do slovesa čudaškega oblikovalca, ob čigar »izraznih skrajnostih« se ocenjevalci niso mogli dokončno odločiti, ali so zabloda ali odlika (Koblar 1970, 491–508). Razprava obravnava tisti del zgodovinske stilizacije besedila, ki zajema nemške in latinske dele besedila ter besedno arhaizacijo slovenskega dela besedila. Na tak izbor oziroma omejitev je bolj od dejstva, da se je največ očitkov pisatelju nabralo prav na teh področjih zgodovinske stilizacije, vplivala predvsem ugotovitev, da so vsi trije stilizacijski postopki tesno povezani z opisovanim zgodovinskim časom, čeprav v večpomenskem besedilu kot vsi drugi stilemi delujejo tudi na drugačnih ravninah branja. Biblija kot prototekst romana tak način stilizacije omogoča in podpira, saj gre za besedilo, prisotno ne samo v različnih časih, ampak tudi v različnih inačicah v istem času in celo prostoru. Z drugimi besedami: opraviti imamo z več prototeksti, razen z Biblijo nasploh še s katoliško in protestantsko, pri zadnji pa z Luthrovo in predvsem z Dalmatinovo Biblijo. Z naslonitvijo nanjo se je Preglju posrečilo udejaniti v Času (Pregelj 1919) oblikovana teoretična načela, obenem pa jih s tematske sestavine besedila razširiti tudi na izrazno. Na obeh uspešno povezuje splošno (občečloveško, ekspresionistično) s posebnim (slovenskim, zgodovinskim). Pri tem uporablja avtentične zgodovinske stileme; po eni strani kot znamenja dobe (ne pa za njeno popolno rekonstrukcijo), po drugi kot ogrodje, na katerem oblikuje in širi ekspresionistični romaneskni izraz.

¹ Josip Vidmar: Ivan Pregelj, Izbrani spisi II (Bogovec Jernej, Balade v prozi), LZ 1929, 244–247.

1 Troji kod Bogovca

1.1 V pripovedi se izmenjuje troje jezikov: slovenščina kot glavni, prevladujoči jezik in nemščina ter latinščina kot spremljevalna jezika. Upoštevanje vseh treh jezikov in njihova razvrstitev ter vloga v pripovedi tvorijo ogrodje premišljene, obenem pa tudi umetniško prepričljive romaneskne upodobitve slovenske politične in kulturne danosti, kakršna se odraža v položaju slovenščine po smrti Trubarja in njegovih sodelavcev, nadaljuje v kasnejših stoletjih in le nekoliko spremenjena seže tudi v pisateljev čas in prostor. Protestantizem je odpravil subjektivne vzroke, ki so slovenščini preprečevali, da bi lahko uspešno zamenjala latinščino in nemščino kot družbeno priznani nosilki višjih oblik verskega, kulturnega in političnega življenja.² Usposobil jo je za vlogo cerkvenega jezika, kar pomeni temelj tudi za možnost nastopanja na drugih področjih. Družbeno-politične razmere ob koncu 16. stoletja in kasneje pa so tak razvoj preprečevale ter v javnem življenju ohranjemale prednostni položaj latinščine in nemščine.

1.2 Raba obeh tujih jezikov kaže na njuno prisotnost in trdno zasidranost v slovenskem zgodovinskem prostoru, obenem pa zelo natančno zarisuje družbeno pogojeni obseg njune razširjenosti. Klišeizirani, večkrat kot refren ponavljajući se latinski in nemški deli besedila nasilno prekinjajo zgradbo sporočila v temeljnem jeziku – slovenščini. To je tudi njihova glavna, čeprav ne edina sporočanjaška vloga v besedilu romana.

2 Stilizacija in vloga latinskih delov besedila

2.1 V pripovedovalčevem besedilu jih najdemo razmeroma malo; največkrat so sproti prevedeni oz. razloženi, saj sta za naslovnika pomembni tako njihova vsebina kot oblika. Pripovedovalec z njimi poskuša ustvariti predstavo o opisovani dobi, njenem načinu mišljenja in izražanja:

Bolezni primeren je bil umazan lek: *emplastrum, quod fit ex medulla cervi, in qua coquuntur vermes terrae cum modico croco et vino sublimato* – sublimatno vino z žafranom in lajnasto mastjo kuhanih zemeljskih glist. (213)³

Davidovi vojaki so peli pesem »letečega leva«, pesem vzhajajočih kraljevih praporov: *Vexilla regis prodeunt*. (214)

² Jože Pogačnik takole ocenjuje položaj slovenščine na začetku protestantizma: »Ob Trubarjevem nastopu slovenščina še ni bila nevtralni medij za vsakovrstna sporočila, marveč le skromna nosilka posebnega duhovnega življenja in uporabnega sveta, ki sta mu vstop na področje duhovnega življenja kratili nemščina in latinščina.« (Pogačnik 1986, 133.)

³ Strani so citirane po: Ivan Pregelj, *Izbrana dela III*, Celje, 1964, uredil in opombe napisal France Koblar. Tam so v Opombah tudi prevodi nemških in latinskih delov besedila.

2.2 Popolnoma drugačna pa je njihova vloga v dialogu. Tu so znamenje prehoda stiliziranega živega govora v konvencionalni obredni in uradovalni jezik, hkrati pa tudi znamenje za prehod iz splošnega, družbeno na vse strani odprtega in vsem razumljivega jezika v zaprti jezik omejene skupine ljudi.

»Koga oponaša?« je vprašal škof Tomaž.

»Jerneja Knaflja na Brdu,« je odgovoril jezusovec, *regens et concionator* Miklavž Koprivec.

»Njegov red je blizu,« je prikimal vladika.

»Blizu,« je potrdil menih, ne da bi trenil z glavo ali zgibnil z rokami, katere je bil sklenil v rokave, »vzrasla mu je Estera.«

»Saj ji je Judita ime, Judita Strmolska,« je menil škof.

Menih je nemo prikimal. Čez trenutek pa je dejal:

»Sina so mu šolali deželani, da bi očetu za naslednika vstal in orožnika. Pa ga ne bo čakal.«

»Ali mu je umrl?« je vprašal škof.

»Mladi Knafelj je že tretji mesec gojenec našega reda v Gradcu,« je odgovoril jezusovec. Škof je živahno planil:

»Kako je vendar to mogoče?«

»*Deus permisit*,« je mirno odgovoril menih Koprivec. »*Ad majorem Sui gloriam*.«

»*Fiat, fiat, amen, amen!*« je zarajal škof.

Vedro je odšel od igre. Celo popoldansko nejevoljo je bil pozabil, ko je moral beležiti o stiškem opatu v svoj dnevnik: »*Aeger et Podagricus. Nec ad finem missae perduravit*.« (214–215)

Vsakršen poskus vključevanja ljudi, ki bodisi kot učitelj Wassermann zaradi pomanjkljive izobrazbe pripadajo obrobju te skupine, ali pa kot cerkovnik Pero in Tilen Čatuljica živijo sredi nje kot drugi pol družbenega razmerja gospodar : hlapec, se skrha že na začetku:

»Če se le ni potuhnil,« je menil oče in pristavil: »Tomaž sem. Škoflji pa in tvoji novi menihi, to se pravi tvoji častiti očetje redniki, so dokaj lahkoverni. *Sicut vixit, ita morixit*, pravim jaz; lisjak ne sleče svoje sle in kdor za križ ni maral za živih dni, bo tudi umrl ko živina. *Sine lux et crux*.«

Sin se je vedro nasmejalo:

»Za našega Erazma bo vaša latinščina dobra, le vtepite mu jo v glavo.« (238)

Na socialni zaprtosti latinščine temelji tudi grotesknost bogovčevega blodenjskega pogovora s cerkovnikom. Cerkovnik, ki obvlada le nekaj popačenih latinskih obrazcev, se v njem z bogovcem pogovarja v klasični latinščini.

Iz sladke nemoči ga je prebudilo bridko, trpko. Ovedel se je o človeku, ki mu je spregovoril izza ledij. Cerkovnik farčiča Treiberja je bil, cerkovni Pero; glumil je besedo sodcev in cesarskih komisarjev:

»*Admittis apostolicas et ecclesiasticas traditiones?*«

In še je iskal:

»*Item sacram Scripturam secundum sensum quem tenuit et tenet Sancta mater Ecclesia?*«

In še je oprezoval:

»*Profiteris septem esse vere et proprie Sacramenta novae legis?*«

»Teslo papežniško,« se je dramil bogovec v bridko pomilovanje. »Ne ume, kar golči. Po sračje je sprejel besedo od škofljih, ko jim je stregel v Gornjem gradu.«

Nestrpno, trpko je hotel vedeti nadležni:

»*Tenesne esse purgatorium?*«

»Daj mu besedo za besedo, da bo mir dal,« je občutil bogovec in odgovoril:

»*Teneo.*«

»*Indulgentiarum potestatem?*«

»*Affirmo.*«

»*Ritus in Sacramentis...?*«

»*Recipio et amplector.*«

Bogovec je osupnil. Strašno je udarila njegova beseda v tišino in odjeknila votlo kot od štita. Zbolela je v srce.

»Kakor učenika me je prinesel v višavo, da bi skušal; res me je obnoril, da sem klical, česar ni.«

Iz nove boli je planil bogovec odločno:

»*Non serviam. Nec accipio nec amplector!*«

Suhotno se je oglasil v smehu nadležni cerkovni. Široko in domače je rekel:

»Saj sem takoj videl, da si se samo potajil. Prav tak si, kakor vsi tvoji Samsoni iz vere in Gedeoni iz čiste besede. Z roko in jezikom hinite: *foveo et fateor*. Hlapčeta!«

»Svojega posla glej! Zvonovi so tvoj opravek,« je odvrnil jezno bogovec.

»Misliš,« je vprašal prečudno zasmehljivo cerkovni. Bogovec je ostrmel. Ozrl se je po človeku, pa ga ni videl. Zvonove pa je razgibala nevidna roka, da so zinila bronasta žrela. A se niso oglasila. Bila so brez jezikov. (313–314)

2.3 Poreformacijska katoliška cerkev je za dosego svojega namena znala izkoristiti tudi protestantske izkušnje s slovenščino. To se odraža tudi v pripovedi. Obred ponovnega vključevanja v katoliško vero je namreč dvodelen: nagovor, s katerim si škof Hren želi pridobiti naklonjenost skesanih odpadnikov, je slovenski, uradni del izpovedovanja pripadnosti h katoliški veri pa latinski. Namesto v latinščini neveščih vernikov odgovarja, obljublja ter ugotavlja njihovo pravovernost škof, beleži pa pisar. Skrivnostni, preprostim vernikom nerazumljivi jezik, iz katerega s težavo razberejo celo lastno polatinjeno ime, že sam po sebi postavlja spreobrnjence v odvisni, podrejeni položaj. Hrenova strategija se naslovniku odkriva s pripovedovalčevim opisom učiteljevega odzivanja na takšno škofovo ravnanje: od ugotavljanja dejstev in naivnega čudenja se Dachsovo spremljanje dogajanja prek onemoglega besa spreminja v obešenjaški humor, ki si daje duška v besedni igri, pačenju in spreminjanju smisla latinskih obljub.

»Leteči lev mu pravijo. Rusec pač, lisjak, lev pa ni. Primožev, Jurijev in Adamov meč je ukradel pa bije po mojih. Po kranjsko uči! Pa pravim in je pisano: ne kradi! Bukovsko povej Ljubljčan, kar veš. Saj si za hlapčevskih let grulil *carmina*.« (326)

Komisarski tajnik je začel klicati evangelijske po imenu.

»*Sebastianus Schlagen, filius Georgii, Carnopolitanus, tabernator.*« Učitelj se je vzel, da bi videl. Schlagen je stopil težko v svoji tolšči pred komisarje. Kaj je govoril, učitelj ni umel. A jasno, kakor da snubi v bojce, je narekoval škof pisarju v roko:

»*Juxta mentem et mandatum serium Smi Dni Principis... admonitus ad sacramentalem Confessionem et communionem Ecclesiae Chatolicae ritu, sublatis impedimentis, promissit oboedientiam.*«

»Fovetur,« je mrmral učitelj.

»Georgius, filius Georgii Stockzahndt,« je klical tajnik. Evangeljski je pristopil. »Curaturus, ut brevi reconciliatur Deo et Ecclesiae,« je slovelo v zapisnik.

»Fatet,« je siknil učitelj.

»Tomaž Heinricher,« je klical tajnik in beležil:

»Ratus saluti animae suae demum melius provisum fore si explorata exacte sua conscientia sacram communionem semoto omni obice sacurus accedat.«

»Foveturque fatetque,« je pačil dosledno učitelj latinščino. Tajnik je pozival ime za imenom. »Deveti, fatetur,« je obgodrnjal učitelj, »deseti favet. Enajsti...«

»Kovač Urh Glaser,« je pojema tajniku glas.

»Submittitur – Pokori se,« je menil že v naprej učitelj. Obešenjaška porednost se je budila v njem. »Casparus Sparer,« je zaklical pojemajoči tajnik. Učitelju se je vdel dovtip. Bil je Sparer jecljajoč in deset grošev je dolgoval učitelju že enajsto leto. Tega se je domislil Dachs in zaklical glasno:

»Culpam sibi indulgeri humiliter petit.« Komisarji so se strmeče spogledali. Straža je iskala med ljudmi. Toda učitelj se je bil že izlizal na hodnik in je podvizal na varno. (326–327).

Učiteljev glasno izrečeni latinski odgovor je nameren poskus razvrednotenja spreobračevalnega postopka. Začudenoogorčeni odziv komisarjev priča o tem, da je učitelj svojo namero dosegel.

3 Stilizacija in vloga nemških delov besedila

3.0 Obdobje reformacije nudi s svojo bogato pisno tvornostjo možnost za popolno rekonstrukcijo jezika dobe. To možnost je Pregelj izkoristil v nemških delih besedila. V njih se poskuša čim bolj približati zgodovinskim predlogam, pa naj gre za molitveni obrazec, Luthrovo besedo ali pa samo za stilizirano ponudbo v meniha preoblečenega Dachsa, ki prodaja odpustke. Germanistu Preglju tudi stilizacija necitatnih delov nemškega besedila ni povzročala večjih težav. Vsi nemški deli besedila pa so prečrkovani v latinico. Kljub temu delujejo opazno tudi po grafični strani.

»Hie Bārtl Knar̄ffl Prādicant, Meyn Sterkh steth in Gottes Handt!« (216)

Vstal je in molil:

»Hore Gott meyn stim ynn meynere klage. Behuete meyn leben fur dem grausamen feynde, Verbirge mich fur der samlung der Boesen fur dem hauffen der Übeltheter welche jre zungen Scherffen wie eyn schwert, die mir jhren giftigen worten zielen wie mit pfeylen...« (244)

3.1 Pogosto je nemška beseda le del večjezičnega nemško-latinsko-slovenskega besedila. Prehajanje iz enega jezika v drugega ni značilno samo za Dachsovo barantanje z relikvijami in odpustki, ampak tudi za bogovčeva – še posebej blodenjska – razmišljanja o verskih in bivanjskih vprašanjih. Dachsu sta nemščina in latinščina del preobleke, obenem pa povečujeta skrivnostnost in s tem tudi ceno blaga, ki ga ponuja. Pri bogovcu pa nemški in latinski citati pričajo o njegovi

vpetosti v tujejezično teološko izobrazbo, pa tudi o njegovi verski razdvojenosti in dvomih.

Izraz njegove /Dachsove, op. H. J. K./ besede je bil prisiljen:

»*Volesne, optimissime, thesaurum? Indulgentiarum porto portans abundantiam reliquiarumque sanctissimarum in saecula. Eyn schön stuck vom lincken horn Mosi, zwo federn vom heyligen geyst, drey flammen vom pusch auff dem berge Sinai...*«

Bogovec se je ozrl mrko na nadležnega in mu okrenil ledja.

»*Memento salutis*,« je klical menih, »klin iz Jakobove palice, solze spokornice Magdalene, nohet svete Afre proti nadležnosti krvi. Maranata, *Deus, deus meus!* Nič? Pa vsaj kaj Bombastovega, *pillulas, emplastrum*, terijak, mitridat?« (246)

Težka dremavica je zaprla bogovcu oči. Neznanih grl glasovi so bili na njegov posluš, govorili kakor v glumi, brez zveze, brez duha, prazne besede:

»*Volesne veniarum thesaurum?*«

»*Nichts Lieberes auf Erden...*«

»*Et si insederit Satan, vult et vadit quo vult Satan.*«

»*Er steupt aber eynem iglichen son den er aufnympt.*« (254)

Bogovec je segel po vrču, da bi ude ogrelo in žalost vzelo iz duše. Ni ogrelo, ni vzelo. Nestrpno je šel bogovec za drugim poslom, za delom v sredo in soboto. Listal je v Matevžu, v Janezu.

»*Matheus... weyl er ja zumal eyn feyner Euangelist ist... Johannes... wilcher zumal gewaltiglich den glauben leret*,« je vedel po učeniku Martinu.

Zatopil se je odločno v berilo in se mu je daniło:

»Glej, kakor ljubezen moža in ljubezen žene! Meč in pesem, človek in duh. Spolnjevanje postave, kakor je pisano, da bosta mož in žena ena duša v dveh telesih. Matevž, Janez! Iz ene vere pričata, pa sta dva jezika.«

Spoznanje, ki je hotelo svetlo vstati, je trenutno zopet ugasnilo. Obnemoglo so prhutale misli za duhom in so imele samo še besedo. Prekleta beseda, pirjevica brez zrnja! Komaj tista posveti, ki je trpka in iz mesa: tatje, prasci, psi. Ko golčiči o duhu, je mrtva in medla, ne boža, ne bode, ne budi.

»*Carnalis saeculi et verbum*,« je dočustvoval bogovec.

»Kako bom učil, če sam nimam jezika? Kako bodo duha imeli, če tudi sprejmejo besedo? Moj Bog! Dachs ni rekel neumno. Norski smo mi in papežniki. Beseda nam je Bog.« (251)

3.2 Pogosto pa nemški vložki nastopajo le na začetku ali na koncu dialoga; v tem primeru opravljajo navezovalno vlogo. Postopek je obraten kot pri prehodu iz slovenskega v nemški oz. latinski jezik. Uvodno tujejezično šablono, s katero sogovornika vzpostavita prvi stik, zamenja v nadaljnjem besedilu slovenska beseda kot znanilka nekonvencionalnega, zaupnega zasebnega sporočila.

»*Here Meister*,« je zaklical, »ali si bolan? Nasloni se name, popeljem te. Ali hočeš, da pokljukam pri Schlagnu?« (230)

Sredi svoje ljubezni je odrevenel. Živa, vonljiva in sladka je stala v somraku pred njim dekle njegovih sanj.

»*Gertrud viellieb!*«

Medel smehljal je dahnil ženski čez ustnice. Mehko je spregovorila in vprašala:

»*Gnad und frid in Christo. Guter!* Kje je bogovec?«

Mladenič je pokazal na vrata, od koder je prišel.

»*Ei, ja, Guter*,« je rekla deklica, pokimala z glavo in šla. (275)

4 Stilizacija slovenskega besedila

4.0 Bistveno drugače pa je potekala zgodovinska stilizacija preostalega dela besedila. Pisatelj je iz slovenskega protestantskega izročila odbral predvsem tiste prvine, ki so bile značilne za slovenščino 16. stoletja, hkrati pa so ustrezale večpomenski idejni zasnovi in ekspresionističnemu izrazu romana.

Poleg tujejezičnih citatov so v besedilu najbolj opazni besedni arhaizmi; kot znamenju dobe jim sledimo skozi ves roman. Za pretežni del med njimi je mogoče ugotoviti, da jih je uporabljal kateri od protestantskih piscev. Arhaizme iz poznejših dob – podobno pa tudi narečne izraze, predvsem iz tolminskih govorov – uporablja Pregelj le izjemoma, praviloma takrat, kadar gre za poimenovanja s področij, za katera zapisi v protestantskih besedilih ne obstajajo.

4.1 Besedotvorno-pomenska tipologija arhaizmov⁴

4.1.0 Merilo za določanje in opis besednih arhaizmov je opazno odstopanje od današnjega besedja, in sicer na besedotvorni ali pomenski ravnini. V romanu uporabljeno arhaično besedje je na tej osnovi mogoče razdeliti v dve skupini: 1. Besedotvorne arhaizme – Beseda se bodisi po obrazilu bodisi po podstavi razlikuje od današnje besede z istim pomenom. 2. Splošne arhaizme – Beseda je v sodobnem jeziku nadomeščena z drugo, v SSKJ pa ima oznako starinsko oz. zastarelo ali pa je sploh ni v njem.⁵ Posebne skupine splošnih arhaizmov so pojmovni arhaizmi (besede so uporabljene v pomenu, ki ni istoveten s pomenom enakozvočnic v sodobnem slovenskem jeziku; največkrat gre za zastareli ali neohranjeni pomen nekoč večpomenskih besed), predmetni arhaizmi⁶ (besede so izginile hkrati s predmeti, ki so se nehali uporabljati) in historizmi⁷ (besede, ki zaznamujejo stvari, dogodke itd., značilne za opisovano dobo).

Besedotvorno in pomensko merilo opaznosti se med seboj dopolnjujeta in prepletata, zato velik del splošnih arhaizmov učinkuje stilno opazno tudi po danes ne več uporabljanem predponskem ali priponskem obrazilu oz. podstavi.

⁴ Tipološka razvrstitev arhaizmov ni končni namen raziskave; je pa po mojem mnenju dovolj zanesljiv kazalec za ugotavljanje pomenskih skupin najbolj pogostih arhaizmov in njihove vloge v pomenski zgradbi romana.

⁵ Številčno precej močna skupina so besede, ki jih današnji slovenski govorec občuti kot hrvatizme: *odica, stan, život, toga; zlobiti se, ustuditi se*. Skoraj vse je mogoče najti pri protestantskih piscih. V SSKJ so označeni z zastar.: *lanec, lečnik, novec, robstvo, priča; glumiti, jediti se* oz. star.: *drug*. Skoraj enak učinek pa imajo tudi tiste besede, ki so v SSKJ označene s knjiž.: *lek, odica, les 'gozd'*. Opazno majhno pa je število germanizmov: *erbič, erbščina, far, farčič* (zadnja dva Pregelj v nasprotju s protestantskimi pisci uporablja izključno v slabšalnem pomenu), *lim, vaga, turn, špotati, zašpotovati*.

⁶ Poleg arhaizmov, povezanih s tedanjo stanovanjsko kulturo (*kemenata* = soba s kaminom, *lava* = kamin, odprto ognjišče) ter oblačenjem (*kamelot, kameloten, korduvan*) spadajo v to skupino še imena tedanjih zdravil (*terijak, mitridat*).

⁷ Večina historizmov je povezana s tedanjo (visoko)šolsko in cerkveno ureditvijo (*bean* = bruc, *bakalavrej* = tisti, ki je opravil nižje izpite; *textuales* in *locales* = veščaki v razlagi in navajanju svetopisemskega besedila itd.).

4.1.1 Med arhaičnimi samostalniki m. spola je najmočnejša skupina tistih na *-ec* oz. *-vec*. To so večinoma izglagolske in izpridevniške, redkeje izsamostalniške izpeljanke. Praviloma zaznamujejo človeškega vršilca dejanja ali nosilca stanja:⁸ *sodec, vabec, vodec, bogovec, malikovec, zapeljavec, vedec, videc*, pa tudi človeškega (redkeje predmetnega) nosilca lastnosti oz. stanja: *golec, kosmatec, mladec, svetec, serec, cerkvenec, lutrovec, dojenec, vedomec, nenavidljivec, bojec, Ljubljaneec; lanec, novec*. Pri samostalnikih, ki zaznamujejo mlada, nedorasla bitja, nastopa *-ec* kot modifikacijsko obrazilo; *telec, ščenec*.

Razen redkih izjem (*lutrovec*) je obrazilo *-ec* v sodobnem jeziku nadomeščeno z drugim obrazilom (*-nik, -čan, -ež, -ček* ali *-O*);⁹ pri nekaterih deluje opazno tudi danes drugačna podstava (npr. *cerkvenec* za *cerkovnik*, *vedomec* za *vedež*). Poleg besedotvornih arhaizmov pa so v tej skupini stilno opazni tudi mnogi splošni arhaizmi (*nenavidljivec, lanec, golec* itd.), predvsem pojmovni (npr. *serec* 'starec/sivolasec').

Številčno močna je tudi skupina samostalnikov na *-(n)ik*. Zaznamujejo pretežno človeške vršilce dejanja oz. nosilce lastnosti ali stanja, tudi njihova pomenska struktura je enaka kot pri prvi skupini: *lečnik, silnik, slednik, ničemurnik, zoprnik, gorečnik, požrnik, razločenik, robljenik, orožnik, papežnik*. Za razliko od prve skupine pa so to skoraj izključno splošni arhaizmi. Med njimi zasledimo tudi besedo *pomejnik*, tolminski izraz za človeka, ki živi v samoti. (Pleteršnik 1895, 132.) Samostalniki, ki zaznamujejo predmete, so v tej skupini izjema (*krizamnik*).

Med sam. m. spola je pogosto še obrazilo *-ič* (*erbič* poleg *dedič*); največkrat nastopa kot modifikacijsko obrazilo z manjšalno-ljubkovalnim ali pa slabšalnim pomenom (*hlapčič, prvenčič, prvorojenčič, farčič*), enako tudi obrazili *-ač* in *-ak* (*blodač, igrač, bradač, prosjak, debeljak, pasjak* 'podočnik/zob strupnik'). Osamljeno nastopajo v besedilu poleg pomensko nevtralnih samostalnikov na *-jan* in *-a* (*mestjan, prihoda*), še samostalniki z modifikacijskimi obrazili *-ej, -ar, -ež, -uh* (*ljubej, vlačugar, blodež, požreh, pastuh* 'žrebec').

Najpogostejši priponski obrazili pri samostalnikih ženskega spola sta *-ica* in *-ost*. Prvo poleg obrazil *-ka* in *-inja* redko zaznamuje vršilke dejanja, večinoma pa nosilke stanja ali lastnosti, nastopa tudi kot modifikacijsko obrazilo (*varišica* v pomenu varuhinja, *vojnica, otročnica, papežnica, lotrica, veščica, nenavidljivka, poluverka, strežkinja*); redkeje služi za označevanje pojmov ali predmetov (*vročnica, kostenica, pridižnica*). Obrazilo *-ost* pa je poleg obrazila *-oba* in osamljenih *-est, -ota* in *-ija* (*bolest* 'telesna bolečina', *zlobota, lakomija*) značilno za pojmovne samostalnice, ki pomenijo lastnost ali stanje (*slabost, ljutost, hofartnost, oholnost*,

⁸ Pri določanju pomenske strukture posameznih tipov arhaizmov sem se opirala predvsem na ugotovitve v Toporišič (1976) ²1984, 1982a, 1982b in Vidovič-Muha 1984, 1986.

⁹ Nekateri od naštetih samostalnikov na *-ec* ipd. so se do danes ohranili kot priimki (*Golec, Svetec, Debeljak*).

zloradost, nenavidnost, mudljivost, hotljivost, gnusoba, hudoba 'hudobija'). Razmeroma pogosti so samostalniki na *-a* oz. *-nja*, pretežno zaznamujejo rezultat glag. dejanja, pa tudi drugo (*marnja, priča, snaga, straža, stopnja, pridruha, obnožnja, pota, plena, mavra*). Prevladujejo splošni arhaizmi, posebej opazni med njimi so pojmovni (npr. *snaga* 'okras'), pa tudi predmetni (*kemenata, lava*), med besedotvornimi arhaizmi pa predvsem tisti, ki po obliki zelo odstopajo od današnjega samostalnika (npr. *mavra, plena, prijazen*).

Pri sam. s. spola je najpogostejše obrazilo *-(ale)nje*; z njim tvorjeni samostalniki pomenijo bodisi glag. dejanje bodisi njegov rezultat: *bogovanje, silovanje, porobljenje, razodevenje, poleg razodenje in razodetje, svečenje poleg svečenstvo*,¹⁰ *števenje, videnje, opravičenje, imenje*. Na drugem mestu so pojmovni samostalniki na *-(s)tvo* ali *-štvo* s pomenom tisto, kar je povezano z: *malikovstvo, svečenstvo, dekelstvo, norstvo, poluverstvo, tovarištvo, lotrištvo, zaduštvo poleg zadušništvo, požreštvo, razločenstvo*; zaznamujejo dejanja, stanja ali lastnosti. Tako tvorjeni samostalniki pa imajo tudi zbirni pomen: *tovarištvo nebeško vseh bogovcev in orožnikov čiste besede*. Gre predvsem za besedotvorne arhaizme, ki jih od današnjih samostalnikov loči tako oblikovno kot tudi pomensko arhaična podstava in ki prav zaradi tega obenem učinkujejo tudi kot splošni arhaizmi.

4.1.2 Pri pridevnikih so najpogostejši lastnostni kakovostni z obrazilom *-n*, ki samostalnik – praviloma poimenovanje za človeka – določajo glede na telesno, duševno ali značajsko lastnost: *ničemuren, okoren, pretežen, priden, prinareden, raboten, hofarten, negoden*. Številni so tudi izglagolski pridevniki stanja na *-en/-an* (*nakažen, omočen, zakrknjen, zatepen, zblaznjen*) ter pridevniki na *-av* in *-ovit* s pomenom obilja (*lajav, krgav, borovit, strupovit, praznovit* 'len' oz. 'tisti, ki preveč praznuje'). Poleg vrstnega obrazila *-ni* pri določni obliki pridevnikov (*voljni, zmamni, zblaznjeni*) ter obrazil *-ski* in *-ški* (*babelski, bukovski, močerolski, mestjanski, razločenski, poluverski, kmetski* poleg *kmetiški, lotriški, pomejniški*) zelo opazno učinkujejo danes drugače tvorjeni vrstno-svojljni pridevniki na *-ji, -lji* in *-nji*: *detečji, bratovlji, škoflji, gospodnji*, ter kakovostni pridevniki kot *norski sovraž, stanovit* ali *trezev*.

Med pomenskimi arhaizmi so najopaznejši iz Dalmatina izpričani pridevniki kot *bridek* 'oster' (*bridka beseda*), *okoren* 'trmast/trdovraten', *priden* 'koristen', *vedeč* 'znan'; ali *voljen* 'odprt' (*ves voljni svet*). Podobno stilizacijsko vlogo opravljajo tudi danes redko uporabljani pridevniki, izpričani že iz protestantskega gradiva, npr. *lajav*.

4.1.3 Glagoli. – Med nesestavljenimi je večina splošnih arhaizmov: *bogovati, blazniti, roditi, snažiti, zlobiti se* poleg *jaditi se, tlapiti, bajiti*, mnoge med njimi pa lahko obravnavamo tudi kot besedotvorne arhaizme: *drastiti, hiniti, silovati*,

¹⁰ Na tovrstna konkurenčna razmerja (prim. Merše 1986, Novak 1986) razprava samo opozarja.

želovati, zdrizati se. Enako velja tudi za sestavljene glagole; zanje so značilne predvsem predpone s pomenom (kot pokaže sobesedilo, večkrat neuspešne) dovržitve oz. prenehanja glag. dejanja, prehoda v stanje, celovitosti in intenzivnosti, gibanja navzgor ali navzdol (tudi v prenesenem pomenu), izginjanja, pa tudi drugega:

- do- *dovariti, dobrati, domisliti, dogovoriti, dopeti, dohoditi, dotrpeti;*
- iz- *izvreči, iziti, izbegovati;*
- o- *omrzniti, omraziti, otrovati, omadežiti, opolzniti;*
- ob- *obnoreti, obnoriti, oblijati;*
- od- *odučiti;*
- po- *posluhniti, porobiti;*
- pod- *podsveti, podgoreti, podrasti, podščukovati;*
- pre- *prenoriti, preiti;*
- pri- *pribivati;*
- raz- *razsvečevati, raziti se 'izginiti, preiti';*
- s- *spaziti, strpeti se, spasti, spolzniti;*
- u- *upaliti, ustuditi se ohladiti se, umnožiti, uslužbiti se, upokojiti se 'pomiriti se', utrpeti;*
- vz- *vzdajati, vziti, vstati, vzrasti;*
- z- *zblazniti;*
- za- *zaznamenovati, zatepsti, zašpotovati, zalijati.*

Vsi sestavljeni glagoli delujejo kot besedotvorni arhaizmi, ki se bodisi po predponi bodisi po jedrnem glagolu – večkrat pa tudi po obeh – bistveno ločijo od današnjih glagolov z enakim pomenom. Tako deluje tudi izredno močna skupina glagolov s predpono *do-*, kot npr. *dobrati, dohoditi, dopeti* itd., ki niso značilni samo za obravnavani roman, ampak so del Pregljevega slovarja nasploh. Med pomenskimi arhaizmi pa so opazni predvsem pojmovni: *izvreči* in *iziti* 'vreči koga ven', 'iti iz'; *vziti* 'oditi' oz. 'nameniti se kam'; *raziti se* 'izginiti'.

Glede na dejanski pomen, ki ga v besedilu romana izražajo glagolski arhaizmi, opozarjam predvsem na dve pomembni pomenski skupini. Tako pri nesestavljenih glagolskih kot tudi v jedrnem delu sestavljenih glagolov prevladujejo izpridevniške in izsamostalniške tvorjenke s pomenom 'biti tak/to, kot/kar pove podstava' (*lakomiti* 'biti lakomen', *zlobiti se, jaditi se, nenavideti* 'zavidati' oz. 'sovražiti', *bogovati* 'prerokovati') ter 'delati/narediti koga ali kaj za takega oz. takšno ali ga spraviti v stanje kot pove podstava' (*blazniti* in *zblazniti* 'spravljati/spraviti koga v zmoto', (*pre*)*mamiti*, (*pre*)*slepiti*, *prenoriti* 'zapeljati'; *obnoriti* in *obnoreti* 'prevarati, zavesti koga'; *zatepsti, otrovati, porobiti; snažiti z besedo* 'krasiti z besedo, delati lepše') – torej glagoli, ki pomenijo manipulacijo z ljudmi in stvarmi. V to skupino spadajo tudi glagoli s pomenom 'delati oz. povzročiti komu to, kar pove podstava' (*silovati, omraziti*).

4.2 Stilno opazna ureditev arhaizmov

4.2.1 Izraba izvirnih protestantskih besednih zvez. – Kakor povsod v romanu, tako se tudi v njegovi arhaični stilizaciji za navidezni neredom skriva strog red, za navidezno slučajnostjo pa premišljena izraba protestantskega besedja ne le na besedni, ampak tudi na besednozvezni ravni. V besedilu romana najdemo namreč vrsto samostalniških in glagolskih besednih zvez, ki so izpričane iz Trubarjevih, Dalmatinovih in Kreljevih besedil:¹¹

Krelj: *zblaznjeni poti* (Plet. die Irrwege) – Pregelj: Nisem bil ljubej *zblaznjenih poti*. (297) /Sprememba spola, op. H.J.K./ – Krelj: *v požrešnosti goltunije* (Plet. im Freßen und Saufen) – Pregelj: /.../, polna hinjenje in hudobe, smrada *v požrešnosti goltunje*, /.../ (296) – Krelj: *od žlahte do žlahte* – Pregelj: /.../ in odrešilo *od žlahte do žlahte*. (213) – Dalmatin, Krelj, Trubar: *ves voljni svet* – Pregelj: /.../ in bo razsvetlevala *ves voljni svet*. (295) – Trubar: *zatepeno srce* (Plet. verstocktes Herz) – Pregelj: /.../ še eno *srce*, ki ni bilo *zatepeno* /.../ (296) – Krelj: *zmanni, nespametni svet* – Pregelj: /.../ za basni in marnje *zmannega sveta* sem bil gluhi. (297) – Krelj: *kamenje ino tolča* (Plet. Steine und Schlacken) – Pregelj: /.../, *v kamenje in tolčo* nameril mi pot. (295) – Trubar: *nebeško tovarštvo* – Pregelj: /.../ *tovarštvo nebeško* vseh bogovcev in orožnikov /.../ (262) – Trubar: *kri se ustudi* – Pregelj: Starosti tegoba mi je *ustudila kri* /.../ (297) – Dalmatin: *podščukuje in drasti* – Pregelj: /.../, *da so podščukovali in drastili* name, /.../ (296) – Trubar: Menite li, *da boste njega obnorili, kakor se človek obnoril!* – Pregelj: /.../ *in res me je obnoril*, da sem klical, česar ni. (314) – Dalmatin: *lasje iz glave opolznejo* – Pregelj: *Lasje so mi podsiveli in opolznilo z glave* /.../ (297) – Trubar: Zemlja in nebo se *razidejo*, ampak *moje besede se ne razidejo*. – Pregelj: /.../ *iz besede, ki se ne bo razšla* /.../ (295) – Dalmatin: *stražo sreči* (Plet. dienen) – Pregelj: /.../, *ki s stražo streže* Antikristu /.../ (221)

4.2.2 Izraba sopomenk v sinhronem in diahronem sestavu slovenskega jezika. – Podrobnejša analiza in primerjava arhaičnih mest s preostalim besedilom romana kot tudi primerjava z novejšim védenjem o jeziku protestantik (predvsem Orožen 1983 in 1986; Pogorelec 1986, Novak 1986, Merše 1986), potrjuje domnevo, da je pisatelj za zgodovinsko stilizacijo besedila znal izkoristiti tudi bogato sopomensko gradivo besedil, ki pomenijo začetke slovenskega knjižnega jezika, in ga povezati z jezikom lastnega časa.

Najpogosteje se v besedilu uporabljeni arhaizmi premenjujejo s stilno nezaznamovano, tudi v sodobnem jeziku uporabljano sopomenko. Tako ob besedah *erbič*, *duhovina*, *videnje*, *kreljut*, *mlamol*, *snaga* beremo v besedilu tudi njihove nezaznamovane dvojnice *dedič*, *privid*, *perut*, *krilo*, *prepad*, *slika*:

¹¹ Nobenega dvoma ni, da je Ivan Pregelj velik del arhaizmov poznal iz izvirnih protestantskih besedil, predvsem iz Biblije; verjetno si je pri prebiranju slednje zapomnil oz. izpisal marsikatero v romanu uporabljeno starinsko besedo ali besedno zvezo. Vendar pa tako obseg arhaičnega besedja kot različni pisci in dela, iz katerih je vzeto, predvsem pa dejstvo, da je domala vse arhaizme mogoče najti v Pleteršnikovem slovarju, govori v prid domnevi, da je pisatelj spretno uporabil v njem zbrano »protestantsko« gradivo. To potrjuje tudi primerjava z gradivom za zgodovinski slovar slovenskega jezika na SAZU.

Bogovec: Tvoj *erbič* sem, Gašper Rakovec. (229) – Učitelj: za *dediča*, ki se mu je rodil /.../ (316) – Bogovec: Hudič mi baja z namišljenim, z *duhovino*, /.../ – (230) – Pripovedovalec: Planil je ob družbi iz *privida* /.../ (264) – Bogovec: Kregulju peklenskemu so podrasle *kreljuti*, /.../ – (295) – Pripovedovalec: Šum strahotnih *peruti* je stresal ozračje. (314) – Pripovedovalec: Ptič, ki se je nosil nad *mlamolom*, je spustil *krila* /.../ (314) – Bogovec: /.../, ki nas v *prepad* in *mlamol* jaše /.../ (233)

Arhaizme najdemo predvsem v bogovčevem, redkeje v učiteljevem in le izjemoma v pripovedovalčevem besedilu. Zato lahko upravičeno domnevamo, da gre pri tem za stilno oblikovanje oz. členitev različnih delov besedila. S tem pa stilizacijska vloga sopomenskih dvojnic oz. nizov ni izčrpana. Zadnji zgled, ki na prvi pogled ruši dosledni red izmenjavanja arhaizmov z nezaznamovanimi izrazi v različnih delih pripovedi, odpira namreč novo domnevo, ki jo potrjujejo tako izpisi iz del protestantskih piscev kot tudi iz besedila romana.

4.2.3 Figura neposredne ponovitve sopomenk. – Hendiadis (gr. hendiadyoin = eno z dvema) je figura, ki igra v svtopisemskih besedilih važno vlogo: poudarja pomembne dela besedila. Da njegovo pogosto pojavljanje ne v protestantskih besedilih ne v obravnavanem romanu ni naključno oz. v njih ne opravlja izključno ali predvsem razlagalne vloge, o čemer bi utegnili sklepati po dvojicah arhaizem – nevtralna beseda, npr. *erbič* – *dedič*, je mogoče dokazati z več argumenti: z zamenjanim vrstnim redom sopomenk (*dediči in erbiči božje dobrote*), z rabo povezovalnega veznika *in* namesto razlagalnega *ali*, predvsem pa z dokaj pogostimi primeri, ko tako pri protestantskih piscih kot pri Preglju nahajamo enako priredno zvezo dveh sopomenskih ali pomensko tesno povezanih arhaizmov:

/.../, da so *podščukovali* in *drastili* name */.../* (296) */.../* za *basni* in *marnje* zmanjega sveta sem bil *gluh* */.../* (297) */.../*, da bi *prenorili* in *obnoreli* še zadnjo dušo */.../* (296) */.../*, da *blodimo* in *blaznimo*. (247) */.../*, še eno srce, ki ni bilo *zatepeno* in *okorno*? (296).

Ne glede na to, kakšna je bila prvotna motivacija protestantov za rabo takih sopomenskih nizov (skrb za to, da bi naslovniku čim bolj razumljivo posredovali zapleteno, pogosto simbolno in večpomensko svtopisemsko sporočilo; zvestoba predlogi, ki so jo prevajali in zavezanost figurativnemu načinu izražanja; zavest o pomembnosti s figuro poudarjenih delov besedila), in ne glede na retorični učinek tako oblikovanega besedila, pa ne gre spregledati jezikovnovzgojne vloge, ki jo je tako besedilo opravljal. Bralca oz. poslušalca je nevsiljivo poučevalo o možnostih izražanja istih vsebin na različne načine, dodani Register v Dalmatinski Bibliji pa ni bil samo tolmač, ampak tudi prva šola sopomenskosti (Orožen 1983, 199), tako med narečji slovenskega jezika kot med slovenskim in hrvaškim jezikom. Slavist Pregelj je postopek in njegove vloge v protestantskih besedilih tenkočutno zaznal in posnel.

Obravnavanim figuram blizu so nizanjanja besed, s katerimi so poimenovane osebe, predmeti ali pojmi (pa tudi njihova določila), ki imajo enako ali podobno

vlogo, se med seboj dopolnjujejo in jim je skupna vsaj ena od bistvenih sestavin pomena.

.../ ni se uštel za odhodnjo in pogrebščino. (316) .../ in so me pojali v vršo in mrežo kakor ribo polzečo. (295–296) .../ da so me vezali s potami in lanci, .../ (296) Ni grmel, skoraj prosil je, sladki vabec in vodec: .../ (265) .../, videči in vedeči vodec, .../ (297)

Večkrat so taki nizi tridelni, med posameznimi deli pa je opazno pomensko stopnjevanje:

.../ sovraž lakomiji, hofarti in hotljivosti. (297) Zakaj bojcem in blodačem in blodežem rast? (296) .../ in bo meč iz njegovih ust razpihal ljubeje babelske hčere, poluverce in razločenike .../ (219) .../ Antikrist z zaduštvom, svečenjem in novimi menihi .../ (214)

Večina navedenih primerov je s strani 295–297, torej iz bogovčeve poslovilne pridige, stilizirane po zgledu protestantske pridigarke manire.

4.3 Vloga arhaizmov v pomenski zgradbi romana

4.3.0 Razčlemba arhaičnega besedja in njegove vloge v skladijskem in pomenskem oblikovanju drobne strukture besedila opozarja obenem tudi na njegovo vlogo v celotnem sobesedilu romana. Teža zgodovinske stilizacije prehaja v njem z območja ozko pojmovane jezikovne stilizacije, ki ne more v celoti izpolniti ne pisateljevega hotenja ne naslovnikovega pričakovanja, na območje konstrukcijske, predvsem pa idejno-tematske stilizacije.

Konfesionalna polemika, za katero Pogačnik ugotavlja, da je bila »o/srednja tema slovenskega slovstva v celotnem XVI. in v prvih treh desetletjih XVII. stoletja« (1968, 144), je obenem tudi osrednja tematika Bogovca, ključno vprašanje tedanjega časa, »kako najti pot k zveličanju grešnega in pogubljenega človeka« (Pogačnik 1968, 145), je vprašanje, ki vznemirja in obvladuje tudi protagonista romana. Parabolična površinska zasnova zgodbe, moralitete o grešnem uporniku, ki kot kazen za greh »hud konec vzame«, je v popolnem skladu s takratnim, tako katoliškim kot protestantskim odnosom do »punta« in »puntarjev«. (Prim. Pogačnik 1968, 145, Paternu 1986, 67.)

V ta model pa se vklapljata tudi obravnavana načina zgodovinske stilizacije besedila. Zato arhaizacija slovenskega dela besedila ne odseva samo protestantske kulturne dediščine, marveč skupaj z nemškimi in latinskimi deli besedila sooblikuje mrežo idejno-tematskih povezav, ki v romanu predstavljeni zgodovinski model sveta zarisujejo in označujejo v njegovih skrajnostih.

4.3.1 Večina arhaizmov v romanu je povezanih s tedanjim načinom življenja, z moralno-etičnimi normami tedanjega časa, predvsem z obravnavano tematiko verskega boja med katoličani in protestanti, znotraj vsake od obeh ver pa z vprašanjem greha oz. grešnosti. Z njimi je poudarjeno predvsem negativno delovanje človeka, usmerjeno nase, še pogosteje pa na druge ljudi. Tako je mogoče razložiti tudi pogostnost že ugotovljenih glagolskih tvorjenk, ki pomenijo udejanjanje negativnih lastnosti, npr. *lakomiti*, *nenavideti*, predvsem pa tistih glagolov, ki

označujejo negativno manipulacijo z drugimi ljudmi, npr. *podščukovati*, *drastiti*, *silovati*, *porobiti*. Najpomembnejši med njimi so še dodatno poudarjeni z rabo sopomenk. Tako nastopa v besedilu cela vrsta besed za pomene zapeljati, preslepiti, zmesti, zmešati oz. povzročiti, da kdo znori, ter znoreti: *bloditi*, *blazniti/zblazniti*, *obnoriti*, *obnoreti*, *prenoriti*. Poleg glagola *govoriti* obstaja v besedilu več stilno opaznih sopomenk: *golčati*, *bajiti*, *tlapiti*, ki obenem kakovostno vrednotijo vsebino takega govorjenja (govoriti neverjetne stvari, blesti oz. fantazirati ipd.). V romanu nahajamo tudi vrsto besed, s katerimi je poimenovan rezultat takega govorjenja: *basen*, *marnja*, *priča*, *favela*. Arhaični samostalniki in pridevniki pred naslovnika razgrinjajo seznam naglavnih in drugih grehov, večina od njih je v dodanem slovarčku prevedena v sodobni jezik (lenoba, neposlušnost, pohotnost, poltenost, požrešnost, trma, zakrknjenost, zavist, zloba). Poimenovane in naštete pa so tudi tostranske kazni za grehe, in sicer predvsem kot bolezni. Kjer na tem področju pisatelj v protestantskih besedilih ni našel primerne gradiva, je uporabil ljudsko izrazje, tudi evfemizme, večinoma iz svoje rojstne okolice in z Gorenjskega. Taka so poimenovanja *bodilj* 'pljučnica', *vročnica* 'vročina', *božja oblast* in *otroški krči* 'božjast'. Največ pa je v romanu sopomenk, s katerimi je ljudstvo poimenovalo presnovni boleznin revmatizem in protin: *kostenica*, *udnica*, *skrnina*, *podgrom*. Kot je nestrokovnjaku še danes težko ločiti med obema boleznima, tako je tudi v romanu razlikovanje neostro in zabrisano. Drugo zbirko sopomenk za poimenovanje bolezni pa tvorijo izključno evfemistične oznake spolnih bolezni, predvsem sifilisa: *španska/galijska/napolijska/francoska rana*, *ženski post*, *pereča ljubezen*, *vneta nedolžnost*, *hudičev kres* in *umazano spočetje*. Vse razen ene nastopajo v prologu, torej ne v opisu slovenskih, ampak evropskih razmer. Poimenovana in z rabo sopomenk poudarjena pa sta tudi glavna povzročitelja tega zla: hudič in (pro)padla ženska. Prvi razen s stilno nevtralno besedo še z evfemizmi *nenavidni*, *hudoba*, *kosmatec*, druga predvsem z arhaizmoma *obnožnja* in *lotrica*.

4.3.2 Z arhaizmi zarisani romaneskni model sveta na prelomu 16. in 17. stoletja je metonimičen in zato popačen. Kljub temu pa na poseben način, s pretiravanjem in karikiranjem, sporoča resnico o opisovanem zgodovinskem času. Ker pa so v njem osvetljeni problemi splošno človeški in časovno neomejeni, ga je mogoče uspešno prenesti ne samo na prav tako metonimično ekspresionistično,¹² marveč – dopolnjenega s pozitivno podobo sveta in zato s popolnoma drugačnim končnim sporočilom – tudi na splošno veljavno arhetipično ravnino branja. Je torej prestavljiv in veljaven tako za prostor in čas pisatelja kot tudi takratnega in današnjega naslovnika; tega se je Pregelj pri pisanju, kot je videti, dobro zavedal.

¹² Prim. Jug-Kranjec 1990.

Navedenke

- Hermina Jug-Kranjec, 1990: Ekspresionistično preoblikovanje dejanskosti v romanu *Bogovec Jernej*. Slavistična revija, 105–130.
- France Koblar, 1970: Ivan Pregelj. Poizkus monografije. V: Pregelj 1970, 401–520.
- Majda Merše, 1986: Konkurenčna razmerja glagolov v Dalmatinovi Bibliji. – V: 16. stoletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi. Ljubljana 375–388. (Obdobja 6.)
- France Novak, 1986: Razvojne tendence v besedišču slovenskih protestantskih piscev. – Obdobja 6, 389–402.
- Martina Orožen, 1983: Dalmatinov Register – prvi sinonimni slovarček slovenskega knjižnega jezika. – Jezik in slovstvo 1983/84, 196–201.
- 1986: Pomenska in stilistična izraba »Registra« v sobesedilu Dalmatinove Biblije. – Obdobja 6, 403–435.
- Boris Paternu, 1986: Protestantizem in konstituiranje slovenske književnosti. – Obdobja 6, 53–74.
- Maks Pleteršnik, 1894: Slovensko-nemški slovar. V Ljubljani.
- Jože Pogačnik, 1968: Zgodovina slovenskega slovstva I. Maribor.
- Breda Pogorelec, 1986: Dalmatinovo besedilo med skladnjo in retorično figuro in Bohoričeva gramatična norma. – Obdobja 6, 473–497.
- Ivan Pregelj, 1919: Misli o slovenskem slovstvu. – Čas, 212–225.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika I–IV. Ljubljana 1970 –.
- Jože Toporišič, 1976, 1984: Slovenska slovnica. Maribor.
- 1982a: Teorija besedotvornega algoritma. – V: Jože Toporišič, Nova slovenska skladnja, Ljubljana, 335–345.
- 1982b: Strukturalno pomenoslovje besed. – Prav tam, 347–359.
- Ada Vidovič-Muha, 1984: Struktura glagolskih tvorjenk v Trubarjevi Cerkovni ordningi. – Slavistična revija, 245–256.
- 1986: Neglagolske tvorjenke v Trubarjevi Cerkovni ordningi. – Obdobja 6, 349–374.

SUMMARY

The role played by those portions of the text in I. Pregelj's novel *Bogovec Jernej* that are written in the Latin and German languages, and by the lexical archaization of the Slovene bulk of the text, transgresses the narrowly interpreted linguistic stylization and enters the area of stylizing the narrative through its philosophical and thematic components. The three factors jointly contribute to the novelesque portrayal of the cultural and political conditions in Slovenia as reflected in the position of the Slovene language after the demise of Primož Trubar and his fellow writers and as continued through the succeeding centuries, reaching – barely changed at all – into the very time and space of the author of the novel.

By interrupting the Slovene text, the passages in Latin and German emphasize not only the sometime presence of the two languages on the Slovene territory, but also the privileged status that they enjoyed in public life. The passages are concurrently translated or explained in the auctorial parts of the text, where they have the function of moulding the addressee's (reader's) notion of the period described, of its mode of beliefs and expressions. In the dialogues, however, such passages are above all a signal of switching from a common, socially wide-open language that every one understands, to a constricted (ritual and administrative; but also conversational) language of a restricted group.

In order to stylize the Slovene text, the author, resorting for help to Maks Pleteršnik's Slovene–German Dictionary, took lexical archaisms belonging to the Protestant literary tradition of the 16th century and moulded them into semantic figures of speech known particularly from the Dalmatin Bible, such as the repetition of synonyms (hendiadys) and the climax. As *signa temporis* they can be traced throughout the novel. When typologized on the basis of their word–formational meanings, these archaisms (mostly nouns, adjectives and verbs) reveal their additional role in the semantic structure of the novel: Those parts of the text that they emphasize evoke the negative features and actions of people, they specify capital sins and diseases which are punishments for them, thus delineating a caricatured metonymical model of the world at the turn of the 17th century.